

MAREK PETRŮ:**Fyziologie mysli: Úvod do kognitivní vědy**

Praha: Triton 2007, 385 s.

Čo môžu mať spoločné trpaslíci z tak odlišných svetov, ako sú ríša rozprávky a ríša vedy? Líšia sa už pri letmom pohľade: tých prvých poznáme ako kreslené alebo animované postavičky, poskakujúce s lampášikmi na pleci. V práci o kognitívnej vede predstavujú kolektív učenívých robotov druhej generácie, pohybujúcich sa na kolieskach. Do centra pozornosti sa dostáva „Hanblivec“ a jeho mozog tvorený neurónovou sieťou, ktorá má „len“ štyridsať neurónov. Trpaslík sa učí poznávať situácie v prostredí, rozpoznáva prekážky na základe vzdialenosti od jeho očí. Za optimálnych podmienok pozná, v akej situácii sa nachádza, rozhoduje sa, čo urobí, a nakoniec koná. Pohybom koliesok dopredu a dozadu aktivitu vyhodnocuje, učí sa pohybovať v novom prostredí (s. 90). Významné je to, že hodnota nových aktivít je stanovená umelo, robot si osvojí aktivity v závislosti od úspešných pokusov. Podobne ako viaceré živočíchy aj tento systém sa učí pomocou stratégie pokusu a omylu.

Úvahy o mysliacich strojoch, o ich simulácii a duplikácii fascinovali filozofov a vedcov od pradávna. Descartov model hodínok, Leibnizov mlyn vystriedala v 20. storočí populárna metafora počítača. Vzájomný vzťah techniky a biologického tela ako predmet výskumu sprevádza kognitívnu vedu od jej vzniku až po súčasnosť. V práci, štruktúrovanej do dvoch častí a siedmich kapitol, sa oboznamujeme so základnými termínmi, problémami a metódami súčasného kognitívneho skúmania. K pútavosti tohto obsahovo náročného textu prispieva jasný štýl a autorov cit pre historický detail.

Už v názve rezonuje zameranie práce spočívajúce vo zvýznamnení fungovania nervovej sústavy človeka v úsilí o pochopenie povahy ľudskej mysle. V texte autor odkazuje pomerne obsérne na najnovšie poznatky experimentálneho a klinického skúmania poškodení mozgu a na ich vplyv pri vysvetľovaní vzťahu mozog-mysel-správanie.

V diagnóze stavu súčasnej teórie mysle sa s autorom zhodneme. Príliš vágna charakteristika pojmov (stavov, procesov) mysle, vedomia, ja, vôle atď. vedie k ich vzájomnému zmiešavaniu a ešte častejšie k cirkulárnym definíciám. V dôsledku absencie adekvátneho teoretického rámca nevieme presne, čo nimi mienime (s. 246). Tento teoretický chaos je potom „zodpovedný“ za existenciu nadbytočných filozofických strašiakov, akými sa stal napríklad, „zjevný rozdiel medzi duchom a hmotou, myslí a tělem“ (s. 284).

Vo vypočítavaní superlatívov práce by som iste mohla pokračovať. Ja sa však zameriam na niektoré problémy zrkadliace ťažkosti súčasného experimentálneho a teoretického skúmania ľudskej mysle. V skratke sa pozastavím pri nasledovných „tvrdých orieškoch“:

A. Problém metódy. Hľadanie primeraných metód skúmania povahy javov nášho sveta predstavovalo v dejinách filozofie a vedy vždy veľkú výzvu. V prípade skúmania a vysvetľovania ľudskej mysle to platí dvojnásobne. Ako konštatuje autor, epistemologic-

ký subjekt sa pokúša vysvetliť povahu vlastnej subjektivity. Tento fakt je pre viacerých filozofov zdrojom zásadných nedorozumení: akoby dochádzalo k zmiešavaniu *explananda*, predmetu skúmania, s *explanansom*, so spôsobmi jeho vysvetľovania.

Spomedzi množstva stratégií skúmania ľudskej mysle sa autor stavia kriticky k metódam uplatňovaným v rámci klasických „-izmov“: introspekcionizmu, behaviorizmu, idealizmu, materializmu atď.

Svoju nespokojnosť vyjadruje aj s názormi najvýznamnejších predstaviteľov súčasného naturalizmu. Na ilustráciu uvádza metódu heterofenomenológie, ktorú navrhol vo svojej koncepcii D. Dennett. V modeli „multiúrovňových polí“ (multiple drafts) sa pritom Dennett podobne ako náš autor usiluje vyvarovať chýb introspekcionizmu, behaviorizmu či transcendentálnym projektom vytvorenia objektívnej metódy (vedy) o „vnútornom“. Zdá sa, že problém tkvie v požiadavke *intersubjektívnosti* vedy o mysli. Tá podľa Dennetta predpokladá uplatniť vo vede zaužívaný prístup tretej osoby. S tým súvisí principiálna redukovateľnosť skúmaných javov, myseľ nevynímajúc.

Súčasná veda o mysli však podľa autora stojí pred cieľom „vybudovať novou neredukcionistickou teóriou mentálnych fenoménů a za týmto účelom vyvinout novou, široce akceptovateľnou metodu výzkumu mentálnych stavů prístupných principiálně pouze v první osobě“ (s. 301). Otázne je, ako by potom mohol o privátnych mentálnych stavoch vypovedať, či dokonca ich skúmať, niekto druhý.

B. Autorita prvej osoby. Každý človek vníma vonkajší a vnútorný svet zo svojho pohľadu, z perspektívy tzv. prvej osoby. Tento fakt, akceptovaný v bežnej skúsenosti, je neodmysliteľnou súčasťou experimentálneho výskumu a vedeckej práce vo všeobecnosti. V úsilí objasniť povahu (vypovedaných) subjektívnych obsahov mysle je však potrebné zaujať postoj neutrality. Myšlienky, pocity, predstavy a vnútorné obrazy človeka sa stávajú explanandami, preto ich *teória* nevyhnutne odhliada od jedinečných charakteristík ich nositeľov. V opačnom prípade by sme vytvárali toľko teórií mysle, koľko existuje mysliacich subjektov, alebo by dochádzalo k preferencii či zaznávaniu špecifických črt a vlastností. Cieľom teórie nie je ani jedno, ani druhé; ide najmä o hľadanie spoločných črt, princípov a zákonitostí fungovania javov. V texte práce sa dozvedáme, že o kvalite vedomia sa z pozície tretej osoby toho veľa povedať nedá: „Vedomí se dá řádně zkoumat pravděpodobně jen v osobě první“ (s. 243). Zrejme by pomohlo, keby autor objasnil, čo rozumie pod vedomím a mentálnymi stavmi v trochu záhadne znejúcom výraze: „Ona primární data, ze kterých může věda vycházet, jsou verbální manifestace mentálních stavů, *nikoli* (kurzíva S. G.) mentální stavy samotné“ (s. 303). V opačnom prípade hrozí staronový problém kruhovosti argumentácie. Filozofi odvolávajúci sa na autoritu prvej osoby zdôrazňujú neredukovateľnosť subjektívnej skúsenosti. Východiskovým bodom skúmania sa stáva bezprostredná prítomnosť alebo oboznámenosť s *mentálnymi stavmi*. V úsilí vysvetliť povahu týchto stavov už autori a priori (mlčky) predpokladajú schopnosť nahliadať ich „také, aké sú vo svojej podstate“, čím sa „očividne“ líšia od vedecky skúmateľných javov. Model vnútorných (mentálnych) stavov a procesov tak vyúsťuje do kruhu: *subjektívnu skúsenosť* (aké to je pre subjekt) vysvetľuje tým, že sa *de facto* odvoláva na počiatočný stav, subjektívnu skúsenosť toho, *aké je to pre subjekt*.

C. Hľadanie neurónových korelátov vedomia (NKV). Naturalisticky ladení filozofi (o vedcoch nehovoriac) sa podujali riešiť problém povahy ľudskej mysle skúmaním neurónových korelátov jej rozmanitých stavov. K podnetným, ale aj široko diskutovaným *priamym* metódam sa zaradilo najmä hľadanie neurónových korelátov vedomých stavov. Prístupy uplatňujúce túto metódu možno podľa autora interpretovať výlučne postojom (psychofyzického) paralelizmu. Ja sa však domnievam, že *korelácia* medzi neurónovou aktivitou a stavmi vedomia je konzistentná s názorom, podľa ktorého je neurónová aktivita napríklad: a) v interakcii s vedomými stavmi, b) významnou determinantou rozmanitých typov vedomia, c) súčasťou príčiny, d) súčasťou následnosti aktov uvedomenia, e) vedomím samým alebo je f) paralelná s vedomím, ktoré nezohráva žiadnu príčinnú rolu.

Myslím, že nedorozumenia spôsobuje jednak pomerne nešťastný pojem korelácie (evokujúci vzťah medzi dvomi vecami, vlastnosťami atď.), jednak pretrvávajúca neujasnenosť vzťahu medzi vedomými a nevedomými stavmi.

D. Veda v prvej osobe. K významným projektom budovania objektívnej metódy mysle vhodnej na interpretáciu experimentálnych dát radí autor fenomenológiu. Svoje sympatie prejavuje predovšetkým k takému poňatiu fenomenologickej metódy, ktorá sa priamo zapája do experimentov. Fenomenológia reprezentuje teoretický rámec celkovej podoby a priebehu experimentu. Na klasickú otázku, ako získať konzistentné a jasné dáta prvej osoby, autor odporúča uplatniť „ukáznený popis“, deskriptívnu analýzu vnútorných stavov vedomia. Ako vyzerá začlenenie kvalitatívnych charakteristík probandov (napríklad miera pozornosti, motivácia, únava, spontánne myšlienkové pochody atď.) v praxi, ilustruje autor na konkrétnom experimente (s. 306).

Abstrahovanie od konkrétnych špecifických rozdielov medzi mentálnymi stavmi probandov je cena, ktorú vedecký prístup musí zaplatiť. Tým sa príbeh zďaleka nekončí, ako píše aj D. Dennett: „... taktika neutrálnosti je iba dočasnou zastávkou na ceste k sformulovaniu a potvrdeniu empirickej teórie, ktorá by mohla v zásade dať za pravdu subjektom.“ O tom sa napokon môžeme presvedčiť aj sami, keď sa ako pacienti ocitneme u lekára. Pri diagnostikovaní a následnej terapii môže „vyplávať na povrch“ aj zdanlivo to najintímnejšie. Ono „*aké je to prežívať*“ konkrétne stavy bolesti, únavy, radosti, smútku však, zdá sa, zostane trinástou komnatou každého z nás. A ako by mala vyzeráť jej teória, to neviem.

Netvrdím, že by projekt neurofenomenológie nemohol mať nádej na úspech. Uplatňovanie a kultivácia výpovedí o stavoch mysle, napríklad aj v podobe meditačných techník, je nesporne prínosná.

K pochybnostiam ma vedie súčasná veda, v rámci ktorej prebieha podľa môjho názoru intenzívny experimentálny a teoretický výskum kvalitatívnych stavov našej mysle. Predmetom skúmania sa stali význam, funkcie, ako aj obmedzenia perspektívy prvej osoby. A to v zásade ani nespochybňuje explanačnú silu vedeckého prístupu, o toľko zatracovanej empirickej hypotéze o fyzikálnej povahe „mentálneho“ ani nehovoriac.

Autor sa istotne nemýli v tom, že ak čosi súčasný výskum nepotrebuje, tak je to jaloová špekulácia. Z textu je zrejmé, že ani zdanlivo záhadné javy, ako napríklad mimotelesná skúsenosť (out of body experience) alebo skúsenosť blízkej smrti (near death experience), sa nevymykajú prirodzenému vysvetleniu (s. 260).

V rámci teoretického východiska sa autor hlási k naturalizmu a k evolučnej teórii, t. j. ľudskú myseľ a vedomie priraduje k prirodzeným javom podliehajúcim empirickému skúmaniu. Aj tie najsubtílnejšie psychické poškodenia, píše, majú neurónové koreláty, preto pokladá striktné rozlišovanie medzi neurologickým a psychiatrickým za zastarané (s. 337). A napokon jedna myšlienka za všetky: To, čo fenomenálne vnímame ako nespochybniteľný fakt, nie je nič iné než náš konštrukt (s. 361).

V texte však badať aj istú nedôveru k vedeckej metóde, vyjadrenú napríklad v myšlienkach: Veda si predovšetkým v prípade vedomia nevie rady (s. 339); „nelze si představit mechanismus žádného druhu, který by způsoboval vědomí“ (s. 343).

Domnievam sa, že pochybnosti o explanačnej sile vedeckých metód nie je ťažké prekonať. Možno aj zamyslením sa nad tým, či predstavitelia eliminatívneho materializmu, neurofilozofie, či behaviorizmu skutočne popierajú *existenciu* ľudskej mysle a subjektívnych stavov vedomia. Upierať im existenciu by znamenalo „škrtnúť“ prežívanie miliónov ľudí. Nepoznám nikoho, kto by sa to odvážil tvrdiť. Otázna teda nie je existencia prežívaných myšlienok a predstáv, ale ich *povaha*. Pri hľadaní odpovede na túto ťažkú otázku nevystačíme s filozofickou špekuláciou; jednoducho musíme brať do úvahy experimentálny výskum a klinické poznatky. Napokon, je zrejmé, že nejde o to, či zvíťazí behaviorálne, heterofenomenologické, alebo neurofenomenologické poňatie vedy o vedomí a mysli (s. 309). Prístupom ani použitým metódam sa medze nekladú. Kompatibilita metód, inými slovami, uplatnenie toľko proklamovanej interdisciplinariny však vyžaduje minimálne: a) zhodu v chápaní explananda ako prirodzeného javu so všetkými dôsledkami a následne b) pracovné vymedzenie skúmaného javu na základe spoločných črt a pod. A to je práve, ako konštatuje aj autor, bod sváru.

Na záver by som rada vrelo odporučila predloženú prácu všetkým, ktorí sú v túžbe po poznaní pripravení podstúpiť jednu z najťažších fáz „epoché“, a to „uzátvorkovanie“ svojho každodenného postoja, teórií a povier o prežitom.

Vedecké skúmanie subjektívnej fenomenológie, vzťahu neurónovej aktivity, predstáv, pocitov, vier a správania človeka nie je krištáľovou guľou minulého, prítomného a budúceho. Experimentálny a teoretický výskum „vnútorného“ sa nevyčerpáva zhromažďovaním údajov, merateľných vedeckých faktov. Filozoficky, ale aj ľudsky prínosné je *ukazovanie* intimity prežitého – neviditeľného. A to, myslím, môže zohrávať v našich životoch podobnú rolu ako divadelné predstavenie alebo rozprávkový príbeh, napríklad ten o Snehulienke a siedmich trpaslíkoch.

Silvia Gáliková

---

doc. PhDr. Silvia Gáliková, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR